

Ponovimo nekaj osnovnih pojmov:

- *sinhrono* in *diahrono* preučevanje jezika
  - o diahrono preučevanje preučuje jezikovne spremembe v času – razvoj jezika itd.
  - o sinhrono preučuje jezik v nekem trenutku
    - Pri SJ 2 se bomo ukvarjali s sinhronim jezikoslovjem.
- *competence* vs. *performance* = *znanje jezika/jezikovna zmožnost* naproti *rabi jezika*
  - o ločnica, ki jo je vzpostavil Noam Chomsky
  - o nas zanima znanje jezika oziroma jezikovna zmožnost
    - Jezikoslovje je kognitivna znanost. Preučuje delovanje človeških možgan.
  - o Raba jezika se spreminja, odvisna od okoliščin rabe ... znanje jezika pa je načeloma stalno in nespremenljivo.
- jezikovni znak
  - o *označujoče* in *označeno*
  - o stavek   pomen
  - o skladnja   semantika/pomenoslovje
    - Razmerje med pomenom in obliko stavka ni arbitrarno. Ne gre več za klasičen jezikovni znak. Stavek ni simbol. Pomen stavka izračunamo iz stavka samega – iz pomena manjših delov, ki so (klasični) jezikovni znaki in stavčne zgradbe, ki določa v kakšnem medsebojnem razmerju so ti manjši deli.
    - Stavek znamo narediti, ker poznamo skladijska pravila.
    - Ne gre več za znak ... tudi besede niso nujno znaki
      - Besede imajo lahko notranjo skladnjo
      - Samo morfemi so pravi jezikovni znaki z dogovorjenim (arbitrarnim) razmerjem med pomenom in obliko.
- Stavek in poved: Stavek je najmanjša enota, ki predstavlja neko misel oz. propozicijo, ki ji lahko izračunamo resničnostno vrednost (stavek je najmanjša jezikovna enota, za katero lahko ugotovimo, ali je resnična ali neresnična). Poved je najmanjša zaključena misel in je lahko sestavljena iz več stavkov. Na intuitivni ravni lahko rečemo, da je poved v zapisanem jeziku vse med veliko začetnico in končnim ločilom. Ker se v običajnem jeziku za pomen vsega, kar je med veliko začetnico in končnim ločilom uporablja beseda 'stavek', tudi mi ne bomo posebej striktni glede tega ločevanja.

Kaj preučuje skladnja?

- Na kratko povedano, skladnja preučuje stavke, torej njihovo notranjo zgradbo in lastnosti. Za razumevanje zgradbe stavka so pomembna razmerja med besedami znotraj stavka oz. med posameznimi deli stavka, ki združujejo po več besed, in med stavki in besedami znotraj povedi.

Slovenska slovnica (Toporišič 2000) katalogizira stavke, ki se nahajajo v slovenskih knjigah. Mi pa bomo skušali tudi kaj analizirati in pojasniti. Ne bomo se posluževali strukturalnih metod, temveč bomo uporabljali metode tvorbenega jezikoslovja.

- o Katalogizacija je rahlo nepovedna
  - Enostavčne povedi
    - 1) *Andrej je ujel lepo postrv.*

2) *Bi kdo še rad juhe?*

3) *Pomladansko jutro.*

4) *Kaj pa vi tukaj?*

- Pastavčne (*Matejka!*, *Svinja svinjska!*, *Štrbunk!*, *Da.*)
- Večstavčne (priredne, podredne, s polstavkom in soledne)

- Za slovnico je poved očitno prav vse kar se nahaja med dvema končnima ločiloma. Vse kar se začne z veliko začetnico in konča s { . ? ! ; ... }

Ne vpraša se kaj vse je možno in zakaj? Ne skuša razložiti ničesar. Mi želimo k stvari pristopiti drugače. Celotna teorija mora biti ne le opisna, ampak tudi razlagalna. Ni dovolj če zgolj opiše vse različne stavke in povedi, ki jih najdemo. Niti ni dovolj, da vse možne stavke analizira ali izpelje. Teorija mora razložiti, kako pride do znanja jezika (usvajanje jezika), kako je znanje jezika shranjeno (psihološki model spomina) in kaj znanje jezika sploh je.

Iz skladnje bi radi naredili **znanost**.

- kaj je znanost in kakšne metode uporablja? Najprej potrebujemo predmet raziskovanja oziroma vprašanja, na katera želimo odgovoriti.
  - Ali je dovolj, če rečemo, da nas zanima, kako so sestavljeni stavki.
  - Jezik je živa tvorba, ki se venomer spreminja. Ali je dovolj nespremenljiv, da bi ga lahko preučevali?
  - Biologija preučuje živa bitja, ki se ravno tako spreminjajo, vendar pa:
    - Ne spreminjajo se sama živa bitja, ki jih biologija preučuje,
    - spreminjajo se vrste. Spreminjanje pa poteka počasi iz roda v rod po majhnih sledljivih spremembah.
  - Ali lahko jezik primerjamo s človekom? Človek se ni veliko spremenil že zadnjih 200 tisoč let. Za jezik pa vemo, da se je spremenil že tekom našega življenja, kaj šele v zadnjih 500 letih. Že Trubarja ni lahko razumeti, Brižinski spomeniki pa so povsem nerazumljivi.
    - Trubarjeva slovenščina ni drugačna samo na besedni ravni,
      - *erbščina* = dediščina, *špraha* = jezik, *folk* = ljudje
    - ampak tudi na skladijski ravni (Marušič in Žaucer 2016).
      - V 16. stoletju za izražanje možnosti niso uporabljali sodobnega
        - *Ali mi lahko pomagáš?*
      - ampak
        - *Ali mi (lahko) moreš pomagati?*
        - *Je li se more jesti, kar je naslanu?* (Dalmatin 1584)
        - *... inu sledni lahku more zastopiti in zamerhati, ...* (Trubar 1564)
      - Tako so govorili in pisali še v 19. in začetku 20. stoletja. Pri tem, da se takrat pojavlja tudi že sodobna oblika izražanja možnosti.
        - *... tudi more celo družino v drug panj predjati.*
        - *... taki lahko morejo vsaki dan svoje bučele obiskovati* ... (oba primera: 1871, Kmetijske in rokodelske novice)
        - *Kedar večje živali blizu panjev pridejo, tudi lahko jezne postanejo.* (1882, Slovenski gospodar)
    - Tu ne gre za enostavno leksikalno spremembo, kjer bi se možnost izrazila z drugačno besedo, saj se je zamenjala tudi besedna vrsta besedice, ki je odgovorna za izražanje možnosti. Sprva je to bil glagol s časovno morfologijo, danes pa se to izraža s prislovom brez ujemanja.
  - Ne le, da so razlike opazne, od časov Brižinskih spomenikov je jezik postal

nekaj povsem drugega. Jezik se torej ne zdi dovolj nespremenljiv, da bi ga lahko znanstveno preučevali. Povrh vsega ima vsak človek v sebi kar nekaj različnih jezikov (doma govorimo drugače kot s prijatelji, na igrišču govorimo drugače kot v predavalnici ...).

- Zdi se, da je zato znanstveno preučevanja samega jezika nemogoče.
- Na drugi strani lahko vidimo, da se kljub temu, da so se jeziki po svetu hitro spremenili in postali medsebojno drugačni, še vedno niso izgubili nekaj osnovnih lastnosti, ki jih delajo jezike.
  - Katerikoli otrok, se bo lahko naučil kateregakoli naravnega človeškega jezika, če bo le temu jeziku dovolj dolgo izpostavljen.
  - Naučil se ga bo enako dobro kot otroci, katerih starši so tudi govornici tega jezika. Afriški otrok se bo naučil enako dobro kitajsko kot kitajski otrok.
- Obstajajo torej neke skupne lastnosti jezikov, ki jih delajo vse enake in ki omogočajo, da smo se vsi ljudje sposobni naučiti kateregakoli jezika. Te lastnosti jezika so nespremenljive in bi lahko bile predmet znanstvenega preučevanja. Te lastnosti so tesno vezane na zgradbo naših možgan, ki nam omogoča, da se jezika naučimo. Če se jezika ne učimo v času odrasčanja, se ga ne moremo več naučiti do enake mere. V kritičnem obdobju (približno 2-8) se možgani še razvijajo, po kritičnem obdobju naj bi bili že razviti.
- Predmet znanstvenega preučevanja je torej lahko ustroj naših možgan, ki nam omogoča, da se naučimo kateregakoli naravnega človeškega jezika. Ustroj možgan se ni spremenil že vse od nastanka modernega človeka, saj si ga delimo vsi ljudje na Zemlji.
  - Tako Avstralski domorodci, ki so se od ostalega človeštva ločili vsaj 50 – 70 tisoč let nazaj, kot ameriški Indijanci, ki so se od preostanka človeštva ločili med 10 do 50 tisoč let nazaj, imajo enako zmožnost učenja naravnih človeških jezikov kot Indoevropejci.
  - Torej se vsaj glede sposobnosti učenja jezikov človeški možgani niso spremenili že zadnjih 50 do 80 tisoč let.
- Človeški možgani oz. natančneje sposobnost učenja jezikov, natančneje zmožnost, da znanje kateregakoli jezika usvojimo bi lahko bil zanimiv predmet preučevanja. Ker je to naravni predmet, podobno kot človeško telo, lahko rečemo, da je jezikoslovje, ki preučuje delovanje človeških možgan dejansko naravoslovna znanost. Jezikoslovje je kognitivna znanost. Preučujemo kako delujejo naši možgani (najočitneje to počenja Nevrolingvistika).
  - Imamo predmet preučevanja, kaj pa podatki, s katerimi se bomo lotili preučevanja? Ti morajo biti preverljivi in zanesljivi.
  - Za vsako posamično vprašanje izdelamo hipotezo, ki jo nato preverjamo s podatki.

Kako bi se lahko lotili skladnje na ta način?

- Podatek ni sam stavek. Če bi šli gledati le obstoječe stavke, ne bi prišli nikamor. Možnih stavkov je neskončno mnogo, vseh torej ne moremo nikoli popisati. Če bi si za vir slovenskih stavkov vzeli slovenske knjige, kakor si jih je vzela Slovenska slovnica, ali kak korpus sodobne slovenščine, bi obravnavali zgolj neznamen del jezika. Obravnavali bi zgolj pogoste stavčne strukture, in nikakor ne bi mogli vedeti, ali struktur, ki jih v našem korpusu ni, slovenščina ne dovoljuje ali so preprosto tako redke, da jih naši omejeni korpusi ne pokrivajo.
- Precej več lahko zvemo, če se lotimo sistematičnega ugotavljanja sprejemljivosti posamičnih stavkov oz. povedi.

- Podatek je lahko naša intuicija o posameznem stavku oz. povedi.
- Se pravi, ali je stavek sprejemljiv ali ne. Z drugimi besedami je to naša sodba o tem ali stavek oziroma poved pripada našemu ponotranjenemu jezikovnemu sistemu. Pomembno je, kaj si mi (vsi (rojeni) govorniki slovenščine) mislimo o stavku, ne, kaj si o stavku misli Toporišič oz. kak drug slovnicař.
  - Normativni slovnicařji imajo željo poenostavljati slovnicařna pravila, s čimer ignorirajo jezikovni sistem, saj ga hočejo sami vzpostaviti. Ideja je, da je bolje, če so pravila jasna, kot pa če se držimo pravil, ki jih je slovenščina vzpostavila sama. Očitno želijo povedati, da vedo o delovanju jezika dovolj, da se ga lahko lotijo tudi spreminjati. Vendar pa imajo mogoče tudi variacije se pravi teh več možnosti, ki jih želijo normativisti zreducirati na eno samo, neko funkcijo.
- Za vsak stavek, pri čemer stavek razumemo kot jezikovni znak, torej povezava oblike in pomena, moramo dobiti sodbo o njegovi sprejemljivosti/ustreznosti/ slovnicařnosti. Zanimivi oz. uporabni kot podatki so tako slovnicařni kot neslovnicařni stavki. Oboji nam povedo nekaj o notranjem jezikovnem organu.
- Sedaj imamo določen tako predmet preučevanja kot vrsto podatka. Sedaj je le še vprašanje, kako bomo podatke uporabljali pri iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje.
  - Na podlagi nekaj zbranih podatkov oblikujemo hipotezo, ki jo nato preverjamo na novih podatkih. Hipoteze morajo biti zastavljene natančno in jasno, da lahko iz njih izvemo, kakšne so njihove predikcije. Da lahko na podlagi hipotez izdelamo jasne napovedi.
- Tvorbena slovnica (Generative grammar) – tudi *tvorbena-pretvorbena slovnica*
  - »Teorija za izdelovanje sistemov stavkotvornih pravil, s katerimi jezikoslovec razlaga, kako govorniki pridružujejo glasovnim verigam pomene« Golden (1996)
- Izdelovali bomo skladenjsko teorijo in obenem pregledovali slovensko skladnjo. Za teorijo, ki jo bomo izdelovali, imamo določene zahteve. Ni dovolj, če tvori vse stavke. Biti mora tudi psihološko prepričljiva.
  - Razložiti mora, kako se jezika naučimo, kaj nam omogoča, da se ga naučimo?
  - Kaj pomeni, da jezik znamo?
  - Kako se razlikujemo od drugih živali, ki naravnega človeškega jezika nimajo?
  - Preučujemo namreč jezikovno znanje govornika preučevanega jezika (ugotovitve iz enega jezika pa bi morale biti posplošljive na vse druge jezike).
  - Teorija ne sme biti le podatkovno ustrezna ampak tudi razlagalna (explanatory)

V nekem ožjem pomenu je skladnja samostojna—ni vezana na pomenoslovje—saj lahko oblikujemo povedi, ki so slovnicařno pravilne in obenem pomensko prazne.

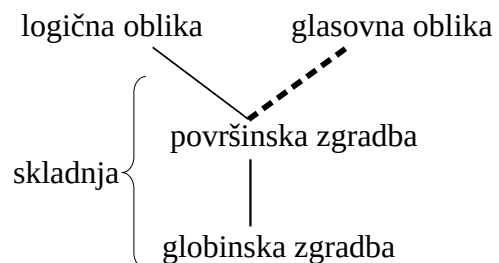
- Prej smo sicer dejali, da je del podatka tudi pomen stavka oziroma povedi, kar pomeni, da bi ob nemogočem pomenu moral biti tudi stavek neslovnicařen, vendar določene stavke še vedno lahko razumemo kot »nelogične«, njihova skladnja pa se zdi brez napakice. Recimo:
  - 5) *Brezbarvne zelene ideje divje spijo.*
    - »Colorless green ideas sleep furiously.« (Chomsky 1957)
- Lahko sodimo o pravilnosti/sprejemljivosti stavka, tudi če le ta nič ne pomeni/je nesmiseln in ga kot takega nikoli ne bi uporabili.
- Nas zanima ravno to, skladnja, ki ni vezana na pomen.
  - Pravila sestavljanja besed

- o Seveda je pomen pomemben podatek tudi pri preučevanju skladnje.
  - Pomembno je, da sta stavka (6) in (7) pomensko enakovredna (in da sta pomensko enakovredna stavkoma (8) in (9)).
    - 6) *Peter je dal Meti ogrlico.*
    - 7) *Peter je Meti dal ogrlico.*
    - 8) *Meta je dobila ogrlico od Petra.*
    - 9) *Meti je bila dana ogrlica s strani Petra.*
  - Pomembno je, da zaimek *on* v (10) ne more biti *Peter*.
    - 10) *On je kupil bicikel za Petrovo mamo.*
      - Več o tem čez nekaj predavanj, ko bomo govorili o navezovanju
  - Pomen in izgovor sta edini dve stvari, o katerih imamo pri našem preučevanju dejansko podatke – do katerih imamo dostop
    - Pomen opisuje logična oblika (LF = Logical Form). Rekli bomo tudi, da se nahaja na konceptualno-namenskem vmesniku (Conceptual-intentional interface)
    - Izgovor opisuje glasovna oblika (PF = Phonetic Form). Rekli bomo, da se nahaja na občutno-gibalnem vmesniku (Sensory-motor interface)
  - Nas zanima kako sta ti dve ravnini povezani.

o T model

(starejši) Y model

Razlika med modeloma ni le vizualna. Y model predvideva, da v poteku izgradnje stavka obstaja točka, na kateri obstaja zgradba, ki zadosti osnovnim pomenskim lastnostim. T model pa predvidi, da taka točka ne obstaja, saj se stavek non-stop izgrajuje. Seveda tudi po T modelu obstaja točka ali pa območje v razvoju oz. izgradnji stavka, ki bi lahko ustrezalo globinski zgradbi Y modela, torej točki, ko so vsi skladenjski elementi (ali pa vsaj argumenti) dodani v skladenjsko zgradbo, a ta točka ni vedno istočasna glede na razvoj drugih stavkov. Sama razlika med Y in T modelom se nas mogoče niti ne tiče. Bistvo je, da skladnja ni samo običajen mehanizem, ki logično obliko preprosto prevede v glasovno obliko in obratno, temveč samostojen sistem pravil, ki izdelata »produkt«, ki ga lahko interpretirata tako konceptualno-namenski vmesnik (ta se ukvarja z logično obliko) kot občutno-gibalni vmesnik (ta se ukvarja z glasovno obliko).

- Skladnja je samo sistem pravil. Pravila pa se nanašajo na enote. Potrebujemo slovar enot, s katerimi skladnja manipulira.
  - o Slovar je seznam elementov, ki jih uporabljamo pri delanju stavkov
  - o Pove nam, kaj so enote v skladnji – kaj so gradniki
    - Če bi gradili hišo, bi slovar bil seznam vseh možnih opek in drugih gradbenih elementov.

- o Kaj spada v slovar?
  - Slovarska enota je beseda
    - Glasovna podoba besede: [rezati]
    - Slovnične lastnosti:
      - o Besednovrstne oznake: [+V, -N]
      - o Vrsta dopolnil: [_{VP} ___ NP]
    - Udeleženske vloge: <vršilec, prizadeto>
    - Pomen: »x povzroči ravno ločitev v stvari y tako, da se z ostrim robom dotakne y«
- Besednovrstne oznake so poskus, da bi tudi slovnične kategorije opisali z binarnimi oznakami, podobno kot so v glasoslovju z binarnimi oznakami opisani glasovi (e.g. [+/- zapornik] ...). Oznake lahko enostavno prevedemo v nam znane besednovrstne kategorije. Vsaki kategoriji pripada besedna zveza. Uporabljali bomo mednarodne oznake (podobno kot v kemiji uporabljajo mednarodne kemijske simbole).

Besednovrstne kategorije [+V, -N] – glagol V [-V, +N] – samostalnik N [-V, -N] – predlog P [+V, +N] – pridevnik A	- nekatere kratice, ki jih bomo uporabljali VP = glagolska zveza (Verb Phrase) NP = samostalniška zveza (Noun Phrase) PP = predložna zveza (Preposition Phrase) AP = pridevniška zveza (Adjective Phrase)
--	---

- Iz slovarja gredo besede v skladnjo
  - o Tu jih operacija SESTAVI (po angleško =MERGE) spoji v skladenjsko zgradbo (Obstaja več jezikoslovnih teorij o procesih grajenja stavkov, vendar načeloma vse derivacijske teorije priznavajo obstoj procesa SESTAVI, ki stavke gradi.
    - Obstoj takega procesa oz. Obstoj ločene operacije, ki naj bi sestavljala skupaj posamične skladenjske elemente je opazen tudi v procesu usvajanja. Otroci pri najzgodnejšem učenju jezika grejo skozi t.i. dvobesedno fazo (prva stopnja so posamične besede, druga stopnja so dvobesedne fraze), v kateri v izrek sestavijo po dve besedi. Ti dve besedi nista v običajnem skladenjskem razmerju, saj pogosto v odraslem govoru niti ne spadata ena k drugi v takšni obliki (prim. 'mama sok' ~ »mama, daj mi sok«, 'tata avto' ~ »tatov avto«). Gre preprosto za dve samostojni besedi, ki jih je otrok sestavil v besedno zvezo. Ker se takšno sestavljanje pojavlja brez drugih skladenjskih operacij, ga lahko razumemo kot samostojno skladenjsko operacijo.
  - o Skladenjska zgradba. Upoštevali bomo nekoliko starejšo verzijo jezikoslovne teorije, (ki približno ustreza modelu Y zgoraj)
    - Globinska zgradba → besede se sestavljajo v besedne zveze in stavke, da dobijo oziroma pridobijo udeleženske vloge. Ko so udeleženske vloge podeljene, se besede lahko premaknejo višje v stavku.
    - Premiki skladenjskih enot pripeljejo do površinske zgradbe
    - Vsem premikom sledita glasovna in logična oblika (PF in LF)
  - o Med globinsko in skladenjsko zgradbo so še operacije PREMAKNI (=MOVE) in UJEMAJ (=AGREE). Ti dve operaciji sta odvisni od cele vrste skladenjskih formalnih oznak, zaradi česar je njuna vidnost med jeziki zelo različna. Načeloma pa seveda vsi jeziki ti dve operaciji poznajo.

SESTAVI je osrednja operacija. Ta operacija naj bi tudi omogočala rekurzijo in je tako na nek način odgovorna za ločevanje med ljudmi in živalmi. Kakor trdijo Hauser, Chomsky in Fitch (2002) (članek je dosegljiv na spletu na naslovu:

<http://www.chomsky.info/articles/20021122.pdf>), je osnovna razlika med ljudmi in živalmi ravno v sposobnosti rekurzije. Živali med seboj namreč komunicirajo na mnogo različnih načinov in nekatere od njih so tudi zelo dobre v posnemanju človeškega govora (recimo papagaji in nekateri drugi ptiči). Tisto, kar živali ločuje od človeka, pa je ravno rekurzija oziroma zmožnost sestavljanje posamičnih elementov v neskončno dolge nize. To sestavljanje naj bi omogočala operacija SESTAVI. Rekurzija, ki je s to operacijo povezana, naj bi bila tudi odgovorna za drugo pomembno razliko med ljudmi in živalmi v računskih sposobnostih. Le ljudje naj bi namreč bili sposobni operirati z visokimi števili v odprtem sistemu. Podobno živali niso sposobne na enak način razumeti in uporabljati niti osnovnega odprtega niza naravnih števil.

- Še en pomembnih pojmov je delitev besed na **leksikalne** in **funkcionalne**
  - o leksikalne imajo predmetni pomen   funkcionalne pa slovnično funkcijo
  - o leksikalne tvorijo odprt krog   funkcionalne tvorijo zaprt krog
(lahko tvorimo nove)   (ne moremo tvoriti novih)
  - o samostalniki, glagol in pridevnik so očitno leksikalne besede
    - Kaj pa predlog?
    - Kaj pa prislov?
      - večina prislovnih besed ima predmetni pomen. Prislove produktivno tvorimo iz pridevnikov (topel → toplo, hiter → hitro itd.)
      - prislovne in predložne besede imajo udeležensko vezljivost
    - funkcionalne besede imajo skladenjsko vezljivost (imajo zahteve za obliko dopolnila) ne pa udeleženske vezljivosti, ki je leksikalna lastnost posamezne besede (vezano je na posamezno besedo, ne na slovnično kategorijo).
      - recimo, podredni vezniki (npr. *da*) zahtevajo stavčno dopolnilo

Chomsky, Noam. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton, 1957.

Golden, Marija. *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 1996.

Hauser, Marc, Noam Chomsky in Tecumseh Fitch. 2002. The Faculty of Language: what is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298: 1569-1579.

Marušič, Franc in Rok Žaucer. 2016.

Toporišič, Jože. *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja Maribor. 2000.